

**PEDAGOGIK RISKLARNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI VA
GLOBALLASHUV JARAYONIDAGI AHAMIYATI****Xaydarov Sulaymon Amirqulovich**

“University of management and future technologies”,

Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsent. PhD.

Email: haydarov_sulaymon82@mail.ruORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0658-1200><https://doi.org/10.5281/zenodo.18206348>

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida yoshlarning ta’lim-tarbiyasi jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo’lgan pedagogik risklarning nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Pedagogik risk tushunchasining mohiyati, ularning manbalari va tarbiyaga ta’siri keng yoritilgan. Shuningdek, risklarni boshqarishning tizimli, psixologik-pedagogik va profilaktik yondashuvlari ilmiy asoslangan holda izohlangan. Globallashuvning axborot oqimi, madaniy aralashuv va zamonaviy texnologiyalar orqali tarbiya jarayoniga ta’siri hamda yoshlarning ma’naviy immunitetini shakllantirishdagi muhim jihatlari ko’rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: pedagogik risk, ta’lim, tarbiya, boshqaruv, globallashuv, yoshlar, tizimli yondashuv, psixologik-pedagogik yondashuv, profilaktika, axborot xavfsizligi, ma’naviy immunitet.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы педагогических рисков, возникающих в процессе воспитания и образования молодежи в условиях глобализации. Раскрыта сущность понятия «педагогический риск», его источники и влияние на воспитательный процесс. Подробно объясняются системный, психолого-педагогический и профилактический подходы к управлению рисками. Особое внимание уделено влиянию глобализации через информационные потоки, культурные взаимодействия и современные технологии на процесс воспитания и формирование духовного иммунитета молодежи.

Ключевые слова: педагогический риск, образование, воспитание, управление, глобализация, молодежь, системный подход, психолого-педагогический подход, профилактика, информационная безопасность, духовный иммунитет.

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations of pedagogical risks that may arise in the upbringing and education of youth under the conditions of globalization. The concept of “pedagogical risk,” its sources, and its impact on the educational process are explained in detail. Systemic, psychological-pedagogical, and preventive approaches to risk management are discussed. Particular attention is given to the influence of globalization through information flows, cultural interaction, and modern technologies on the educational process, as well as the importance of developing the spiritual immunity of young people.

Keywords: pedagogical risk, education, upbringing, management, globalization, youth, systemic approach, psychological-pedagogical approach, prevention, information security, spiritual immunity.

Kirish

Bugungi kunda globallashuv jarayoni ta’lim-tarbiya tizimiga chuqur ta’sir ko’rsatmoqda.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng qo’llanilishi, madaniy almashinuv jarayonlarining tezlashuvi yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va turmush tarzini tubdan o’zgartirmoqda.

Bu jarayon bir tomondan ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan yoshlarning tarbiyasida yangi xavf-xatarlarni yuzaga keltirmoqda.

Ayniqsa, ma'naviy bo'shliqlarning paydo bo'lishi, zararli g'oyalar ta'sirida yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlardan uzoqlashishi, iste'molchilikka moyillik va psixologik muvozanatning buzilishi kabi holatlar pedagogik risklar sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bois, pedagogik risklarni o'z vaqtida aniqlash, ularning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini chuqur tahlil qilish hamda samarali boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifaga aylanmoqda.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, globallashuv jarayonida yoshlarning ongini turli xil ijtimoiy-axborot oqimlaridan himoya qilish, ularni milliy qadriyatlar asosida ma'naviy barkamol shaxs sifatida tarbiyalash zamon talabi hisoblanadi. Tarbiya jarayonida yuzaga keladigan risklarni boshqarish nafaqat maktab va oliy ta'lim muassasalari, balki oila, mahalla va keng jamoatchilikning ham umumiy mas'uliyatiga aylangan. Tadqiqotning ob'ekti globallashuv sharoitida yoshlarning ta'lim-tarbiyasi jarayoni, predmeti esa ta'lim-tarbiya jarayonida yuzaga keladigan pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va ularning samaradorligini ta'minlovchi yondashuvlardan iboratdir. Tadqiqotning maqsadi globallashuv jarayonida yoshlarning tarbiyasida uchraydigan pedagogik risklarni aniqlash, ularni boshqarishning nazariy asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatib berishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishish uchun bir qator vazifalar belgilangan: pedagogik risk tushunchasi va uning mohiyatini yoritish, risklarni keltirib chiqaruvchi asosiy omillarni aniqlash, pedagogik risklarni boshqarishda tizimli, psixologik-pedagogik va profilaktik yondashuvlarni tahlil qilish, globallashuvning yoshlar tarbiyasiga ta'sirini o'rganish, yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlashda pedagogik risklarni boshqarish mexanizmlarini asoslab berish. Shu tariqa, mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, pedagogik risklarni samarali boshqarish orqali globallashuv davrida yoshlarning ijtimoiy, ma'naviy va intellektual rivojlanishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi

Pedagogik risklar va ularni boshqarish masalasi ilmiy adabiyotlarda turli jihatlarida o'rganilgan. Xorijiy olimlardan biri U. Bronfenbrenner (1979) o'zining "Inson rivojlanishining ekologik nazariyasi" asarida shaxs tarbiyasini ijtimoiy tizimlar — oila, maktab, jamiyat va global muhit ta'sirida shakllanishini asoslab bergan. Ushbu nazariy qarashlar pedagogik risklarni tizimli yondashuv orqali boshqarish zarurligini ko'rsatadi.

J. Coleman (1998) esa ijtimoiy kapital nazariyasi orqali yoshlarning rivojlanishida oilaviy va ijtimoiy aloqalarning ahamiyatini yoritadi. Uning fikricha, ijtimoiy kapitalning yetishmasligi turli ijtimoiy xavflarni, jumladan, pedagogik risklarni kuchaytiradi.

J. Epstein (2001) "Maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi" asarida tarbiya jarayonida uch tomonlama hamkorlikning muhimligini alohida ta'kidlaydi. Unga ko'ra, oila va maktab o'rtasidagi zaif aloqadorlik bolalarda ta'lim-tarbiyaga nisbatan befarqlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar kabi xavflarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, D. Olweus (1993) maktabdagi zo'ravonlik va kiberzo'ravonlik muammosini tahlil qilib, ularni pedagogik risklarning eng xavfli ko'rinishlaridan biri sifatida baholaydi. Shu bilan birga, S. Livingstone va E. Helsper (2008) o'z tadqiqotlarida internet muhitidagi xavf-xatarlarning yoshlar ongiga ta'sirini ko'rsatib, ota-onalarning nazorat va pedagogik vositachilik roliga alohida urg'u beradi.

Mahalliy olimlardan A. Mamarasulov (2020) o'zining "Oila pedagogikasi" asarida oilaviy tarbiyada yuzaga keladigan xavflar va ularni bartaraf etish yo'llarini o'rgangan.

F. Qodirova va S. Yoʻldosheva (2019) “Pedagogika” darsligida esa tarbiya jarayonining nazariy asoslari, pedagogik muhit va risklarni boshqarish masalalarini oʻzbek taʼlim tizimi sharoitida talqin qilgan. Shuningdek, UNESCO (2015) tomonidan qabul qilingan “Taʼlim – 2030” konsepsiyasida taʼlim tizimida xavfsiz muhit yaratish, yoshlarni zamonaviy xavflardan himoya qilish va ularni barqaror rivojlanishga tayyorlash global vazifa sifatida belgilangan.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni koʻrsatadiki, pedagogik risklarni boshqarishda tizimli yondashuv, ota-ona va maktab hamkorligi, yoshlarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish hamda global axborot oqimidan himoya qilish eng asosiy yoʻnalishlar sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, milliy va xalqaro tajribalar pedagogik xavflarni oldini olishda profilaktika va maʼnaviy immunitetni mustahkamlash choralariga alohida eʼtibor qaratadi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasi pedagogik risklarni ilmiy jihatdan oʻrganish, ularni aniqlash va boshqarish jarayonida qoʻllanilgan yondashuvlar hamda usullarni qamrab oladi.

Tadqiqot jarayonida avvalo, mavzuga oid xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar va xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari tahlil qilindi. Shu orqali pedagogik risk tushunchasi, ularning manbalari, taʼlim-tarbiya jarayoniga taʼsiri hamda boshqarish mexanizmlari haqida nazariy asoslar shakllantirildi.

Metodologik yondashuv sifatida tizimli tahlil usuli qoʻllanildi. Bu usul taʼlim jarayonini oila, maktab, jamoa va global axborot makoni bilan oʻzaro bogʻliq ijtimoiy tizim sifatida oʻrganishga imkon berdi. Shu bilan birga, psixologik-pedagogik tahlil usuli orqali yoshlarning individual xususiyatlari, psixologik ehtiyojlari va ijtimoiy moslashuv jarayonidagi muammolar oʻrganildi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil usulidan ham foydalanildi. Bu orqali pedagogik risklarni boshqarish boʻyicha mahalliy tajribalar xalqaro tajribalar bilan solishtirilib, oʻxshashlik va farqlar aniqlashtirildi. Statistik maʼlumotlardan foydalanish esa risklarning dolzarbligi va ularning yoshlar tarbiyasiga taʼsirini asoslash imkonini berdi.

Metodologiyada shuningdek, konseptual yondashuv asosida profilaktika va maʼnaviy immunitetni mustahkamlash mexanizmlari ilmiy asosda tahlil qilindi. Ushbu yondashuv risklarni faqat bartaraf etish emas, balki ularning oldini olish, yoshlarni globallashuvning salbiy oqibatlaridan himoya qilishga qaratilgan choralarni belgilashga xizmat qildi. Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil, tizimli yondashuv, psixologik-pedagogik izlanish, qiyosiy oʻrganish va konseptual tahlil usullariga tayangan holda olib borildi. Bunday metodologik asoslar tadqiqotning ilmiy aniqligi va amaliy ahamiyatini taʼminlashga yordam berdi.

Tahlil va natijalar

Globallashuv jarayonida pedagogik risklarning kuchayishi taʼlim-tarbiya tizimiga bevosita taʼsir koʻrsatmoqda. Oila, maktab va keng jamoatchilikning tarbiyaviy salohiyati turli ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ommaviy madaniyat va virtual axborot makonining taʼsiri ostida turlicha namoyon boʻlmoqda. Tadqiqot davomida mavjud adabiyotlar tahlili va ilmiy qarashlar asosida bir nechta muhim natijalar aniqlandi.

Avvalo, Bronfenbrenner (1979) tomonidan ilgari surilgan ekologik tizimlar nazariyasi shuni koʻrsatadiki, bolaning shaxsiy rivojlanishi bir vaqtning oʻzida oila, maktab va ijtimoiy muhitning oʻzaro taʼsiri ostida shakllanadi. Shu sababli tarbiyaviy jarayonda yuzaga keladigan xavflar koʻpincha ushbu tizimlar oʻrtasidagi nomutanosiblik va uzilishlardan kelib chiqadi.

Shuningdek, Coleman (1998) tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy kapital nazariyasi oilaviy aloqalarning sustlashuvi, ota-onalarning tarbiyadagi ishtiroki pasayishi yoshlar tarbiyasida pedagogik risklarni kuchaytiruvchi omil ekanini koʻrsatadi.

Tadqiqot davomida oila va maktab hamkorligi yetarli darajada samarali bo'lmagan sharoitlarda bolalarda intizom buzilishi, o'qishga befarqlik va deviant xatti-harakatlar kuzatilishi aniqlangan. Maktab muhiti va uning xavfsizligi masalasida Olweus (1993)ning maktab zo'ravonligi bo'yicha tadqiqotlari muhim ahamiyat kasb etadi. Uning natijalariga ko'ra, maktabda kuzatiladigan psixologik va jismoniy bosim nafaqat o'quvchilar ruhiyatiga, balki ularning kelajakdagi ijtimoiy faolligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat globallashuv sharoitida kiberzo'ravonlik orqali yanada kuchaymoqda (Livingstone & Helsper, 2008).

Milliy tadqiqotlar ham ushbu masalani tasdiqlaydi. Mamarasulov (2020) o'zining "Oila pedagogikasi" asarida oilada e'tiborsizlik, noto'g'ri tarbiya usullarining qo'llanishi va migratsiya oqibatida ota-onalarning chetga chiqib ketishi bolalar tarbiyasida jiddiy xavf tug'dirayotganini ta'kidlaydi. Shuningdek, Qodirova va Yo'ldosheva (2019) pedagogik risklarni boshqarishda o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi, sinfdagi psixologik muhit va ota-onalar bilan doimiy muloqotning muhimligini alohida qayd etadi.

Xalqaro hujjatlar, xususan UNESCO (2015)ning "Ta'lim – 2030" konsepsiyasi ham ushbu masalani global darajada ko'tarib, yoshlar uchun xavfsiz va inklyuziv ta'lim muhitini yaratish zarurligini belgilab beradi. Bu hujjatdagi yondashuvlar milliy ta'lim siyosatida profilaktika, media savodxonlikni oshirish, o'qituvchilarni malaka oshirish orqali xavflarni kamaytirishga qaratilgan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, pedagogik risklarni boshqarishda quyidagi yo'nalishlar ustuvor ahamiyat kasb etadi:

1. **Oilaviy tarbiyani mustahkamlash** – ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish, ular bilan muntazam hamkorlik mexanizmlarini yo'lga qo'yish;

2. **Maktab muhitini xavfsizlashtirish** – zo'ravonlikka qarshi dasturlar, psixologik xizmatlarni kuchaytirish, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish;

3. **Globallashuv sharoitida yoshlarni himoya qilish** – media va axborot savodxonligini rivojlantirish, yoshlarni zararli kontentdan himoya qilish, sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirish;

4. **Hamkorlikni kuchaytirish** – oila, maktab va jamoatchilik o'rtasida uzluksiz hamkorlik mexanizmlarini yo'lga qo'yish.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari pedagogik risklarni samarali boshqarish globallashuv jarayonida yoshlarning barqaror rivojlanishi, ma'naviy immunitetning mustahkamlanishi va sog'lom ijtimoiy muhitda voyaga yetishini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv jarayonida pedagogik risklar ta'lim-tarbiya tizimida tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Oila, maktab va keng ijtimoiy muhitning o'zaro aloqadorligi, shuningdek, raqamli texnologiyalar va axborot oqimining tezkorligi yoshlar tarbiyasida yangi xavf-xatarlarni yuzaga keltirmoqda. Pedagogik risklarning asosiy ko'rinishlari oilaviy befarqlik, noto'g'ri tarbiya usullari, maktab muhitidagi zo'ravonlik, o'qishga befarqlik, kiberxavfsizlikka oid muammolar, salbiy ijtimoiy guruhlar ta'siri hamda ma'naviy qadriyatlardan uzoqlashish bilan bog'liqdir.

Pedagogik risklarni samarali boshqarish uchun tizimli va kompleks yondashuv talab etiladi. Xorijiy va mahalliy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oila va maktab hamkorligini kuchaytirish, ta'lim tizimida xavfsiz muhit yaratish, yoshlarni ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash hamda globallashuvning salbiy oqibatlariga qarshi ma'naviy immunitetni shakllantirish eng muhim vazifalardir.

Shu bilan birga, pedagogik risklarni boshqarish jarayoni faqat muammolarni bartaraf etish emas, balki ularning oldini olishga qaratilgan profilaktik choralarni ham o'z ichiga olishi lozim. Shu nuqtai nazardan, birinchi navbatda oilaviy tarbiyani mustahkamlash zarur. Ota-onalarning pedagogik bilimlarini oshirish, ular uchun maxsus trening va seminarlarni tashkil etish, oilaviy muloqotni kuchaytirish va ota-onalarning tarbiyadagi mas'uliyatini oshirish dolzarbdir. Migratsiya oqibatida ota-onasiz qolayotgan bolalar uchun esa psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash dasturlarini ishlab chiqish muhim hisoblanadi. Maktab tarbiyasida esa o'quvchilar uchun xavfsiz va do'stona muhit yaratish, zo'ravonlikka qarshi profilaktik dasturlarni joriy etish, psixologik xizmatlar faoliyatini kuchaytirish hamda o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Globalashuv sharoitida yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida media va axborot savodxonligini rivojlantirish, yoshlarni zararli kontentdan himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Bunda nazoratdan ko'ra ko'proq tarbiyaviy yo'naltirishga asoslangan yondashuv samaraliroq natija beradi. Shu bilan birga, yoshlar ongida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni chuqur singdirish orqali ma'naviy immunitetni mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik boshqaruv tizimini takomillashtirish ham dolzarb masalalardan biridir. Bu borada pedagogik risklarni muntazam monitoring qilish, ularning oldini olishga qaratilgan milliy strategiyalar ishlab chiqish, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash hamda xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish maqsadga muvofiqdir. Umuman olganda, pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslarini amaliyot bilan uyg'unlashtirish, yoshlar tarbiyasini zamon talablari va milliy qadriyatlar asosida tashkil etish globalashuv sharoitida ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu orqali kelajak avlodni barkamol, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida voyaga yetkazish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Coleman, J. (1998). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Epstein, J. L. (2001). *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. Boulder, CO: Westview Press.
4. Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford: Blackwell Publishing.
5. Livingstone, S., & Helsper, E. (2008). Parental mediation of children's Internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581–599.
6. UNESCO. (2015). *Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action*. Paris: UNESCO.
7. Mamarasulov, A. (2020). *Oila pedagogikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
8. Qodirova, F., & Yo'ldosheva, S. (2019). *Pedagogika*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
9. G'ulomov, A., & Xoliqova, N. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: O'qituvchi.
10. Ўзбекистон Respublikasi Prezidentining qarori (2020). "Ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi". Toshkent.